

**MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASH VA O‘ZBEK TILI KORPUSINI YARATISHDA
ABDULLA QODIRIY HAMDA G‘OFUR G‘ULOM IJODINING FILOLOGIK
AHAMIYATI**

Narziyeva Surayyo Sobirovna

Jizzax viloyati Pedagogik mahorat markazi “Tillarni o‘qitish metodikasi”

kafedrasining katta o‘qituvchisi

sureyyasabirli34@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining durdonalari bo‘lgan “O‘tgan kunlar” va “Shum bola”ning milliy o‘zlikni anglashdagi roli va ularning zamonaviy o‘zbek tilining milliy korpusining asosiy qatlamini yaratishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: til korpusi, qiyosiy-tarixiy, lingvistik tahlil, tizimli-strukturaviy, qiyosiy-tipologik, diaxron, kontseptual, etnografik.

Аннотация: В данной статье анализируется роль шедевров узбекской литературы — романов «Минувшие дни» (O‘tgan kunlar) и «Озорник» (Shum bola) — в осознании национальной идентичности. Также рассматривается их значение в формировании основного пласта национального корпуса современного узбекского языка.

Ключевые слова: языковой корпус, сравнительно-исторический, лингвистический анализ, системно-структурный, сравнительно-типологический, диахронический, концептуальный, этнографический.

Abstract: This article analyzes the role of the masterpieces of Uzbek literature, "Days Gone By" (O'tgan kunlar) and "The Mischievous Boy" (Shum bola), in the formation of national identity. It further examines their significance in establishing the core layer of the National Corpus of the modern Uzbek language.

Keywords: language corpus, comparative-historical, linguistic analysis, systemic-structural, comparative-typological, diachronic, conceptual, ethnographic.

KIRISH

Milliy o'zlikni anglash tilning tarixiy va madaniy qatlamlarini o'rganishdan boshlanadi. O'zbek romanining asoschisi Abdulla Qodiriy adabiy til normalarini tizimlashtirgan bo'lsa, G'afur G'ulom xalqning jonli so'z boyligini badiiy asarda aks ettirgan. Milliy o'zlikni anglash va uni kelajak avlodlarga yetkazish, avvalo, tilning tarixiy, ijtimoiy va madaniy qatlamlarini chuqur o'rganish va ularni zamonaviy texnologiyalar yordamida tizimlashtirishdan boshlanadi. Millat uchun til nafaqat aloqa vositasi, balki uning o'tmishi, buguni va kelajagi o'rtasidagi kognitiv ko'prikdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek, "O'zbek tili — xalqimizning muqaddas qadriyatlaridan biri, mustaqilligimizning ma'naviy asosidir. Uni asrab-avaylash va boyitish har birimizning farzandlik burchimizdir" [1]. Bu jarayonda Abdulla Qodiriy va G'afur G'ulomning ijodi nafaqat adabiy meros, balki milliy til korpusining leksik-semantik arxitekturasi uchun asosiy manba bo'lib ham xizmat qiladi. Abdulla Qodiriy o'zbek romanining asoschisi sifatida adabiy til normalarini tizimlashtirdi va o'zbek milliy tafakkur va nutq uslubini yuqori badiiy darajaga ko'tardi. "O'tkan kunlar" asari orqali millat o'zining tarixiy o'zligini angladi va ma'naviy dunyosini qayta kashf etdi. "Modomiki, biz yangi davrga oyoq qo'ydik, bas, biz har bir yo'sunda ham shu yangi davrning yangiliklari ketidan ergashamiz" [3] degan qarashi bugungi davrda ham dolzarbligicha qolmoqda.

Boshqa tomondan, Gʻafur Gʻulom oʻzbek xalqining jonli nutq xazinasini, uning pragmatik qobiliyatlarini va xalq hazili orqali ifodalangan hayot falsafasini badiiy asarda aks ettirgan. Uning “Shum Bola” asari oʻzbek tili korpusining frazeologik va idiomatik darajalarini boyitish uchun eng muhim manba hisoblanadi. Tadqiqotchi Sh. Safarov taʼkidlaganidek, “Til — bu madaniyatning kodi, badiiy matn esa shu kodning eng yuksak saqlash shaklidir”[6].

Shu nuqtai nazardan, ushbu asarlarni korpus tahlili nafaqat filologik tadqiqot, balki milliy madaniy merosni saqlash, oʻzbek tilining lingvistik oʻziga xosligini himoya qilish va mustahkamlashga qoʻshilgan hissadir. Ushbu maqolada ushbu ikki muallifning asarlarining oʻzbek milliy til korpusini tuzishdagi funktsional ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy va lingvistik tahlil usullari qoʻllanildi. Tadqiqotning asosiy obʼektlari Abdulla Qodiriyning “Oʻtgan kunlar” (1926) romani va Gʻafur Gʻulomning “Shum bola” (1983) qissasi edi. Matnlar majmuasi talablariga muvofiqligi oʻzbek tili milliy korpusi metodologiyasi yordamida tekshirildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli-strukturaviy va qiyosiy-tipologik yondashuvlar tanlandi. Maqolada koʻtarilgan savollarga javob berish uchun quyidagi metodologik bosqichlar amalga oshirildi:

Qiyosiy-tarixiy tahlil yordamida Abdulla Qodiriyning “Oʻtgan kunlar” asaridagi adabiy til normalari va XIX asr oʻrtalaridagi tarixiy sharoitlar oʻrtasidagi bogʻliqlik oʻrganildi. Bu usul muallifning “Moziygʻa qaytib ish koʻrish” tamoyili tilning leksik darajasida qanday aks etganini ochib berdi. Bu Abdulla Qodiriyning lingvistik mahoratini nafaqat badiiy va stilistik vosita sifatida, balki XIX asr oʻrtalaridagi oʻzbek jamiyatining ijtimoiy-siyosiy, huquqiy va madaniy manzarasini kuzatuvchi lingvistik rekonstruksiya sifatida ham koʻrib chiqish imkonini beradi. Qodiriyning “Moziygʻa qaytib ish koʻrish”

haqidagi kontseptual tushunchasi nafaqat tilda tarixiy mavzuni tanlashni, balki o‘sha davrning kundalik tilining filologik nuqtai nazardan o‘zgarishini ham anglatadi.

Ushbu metodologik yondashuv uchta asosiy darajada aks ettirilgan:

Leksik-semantik darajada ijtimoiy-siyosiy terminologiya va sarlavha tizimi o‘rganildi. O‘zbek tilining boy lug‘ati Qodiriyning “O‘tgan kunlar” matnida diaxron tarzda taqdim etilgan. Bu shunchaki eskirgan so‘zlar emas, balki milliy korpusning tarixiy qatlamini shakllantiruvchi asosiy birliklardir.

O‘sha davrdagi davlat boshqaruv tizimi lingvistik jihatdan hokimiyat va ma‘muriy ierarxiya nuqtai nazaridan qayta qurilgan, masalan, “Parvonachi, mushrif, qushbegi, dadxoh, mingboshi, itboshi”. Huquqiy va ma‘muriy munosabatlar kontekstida “Fasod, jizya, zakot, tazir, fatvo” [2] kabi so‘zlar jamiyatning ijtimoiy-huquqiy tafakkurini aks ettiradi.

Milliy o‘zlikni anglashda asardagi etnografizmlar alohida darajalarda o‘rganildi. Bu darajada til nafaqat aloqa vositasi, balki milliy merosni saqlash arxivi vazifasini ham bajaradi. Mazmunli etnografik voqeliklardan foydalanish orqali o‘zbek xalqining milliy o‘ziga xoslikning lingvistik birliklariga muhrlanadi tahlil jarayonida Qodiriyning moddiy madaniyat obyektlarini tasvirlashda qo‘llagan so‘zlari aniqlandi: Kiyim-kechak va matolar “Mursak, paranji, qalami, banoras, nimcha”. Uy-joy va ashyolar “Sandal, koshona, saroy, tavoq” [2]. Ushbu so‘zlar milliy korpusda o‘zbek xalqining milliy-madaniy merosini identifikatsiya qilish imkonini beradi. Muloqot odob-axloqi, personajlar tilidagi murojaat shakllari, “Taqsirim, bek og‘a, amaki, janoblar” va murakkab duoyi-salomlar “Iloho, ofiyat bersun, dargohiga maqbul bo‘lgay”, shuningdek, o‘zbek odob-axloqi munozarasi lingvistik jihatdan tahlil qilinadi.

Kognitiv-metodologik darajada tarixiy tafakkur va adabiy til sintezi o‘rganildi. Qodiriyning “Moziyg‘a qaytishi” bu tilning kognitiv xotirasining yangilanishini anglatadi. Muallif eski o‘zbek adabiy tili, chig‘atoy tili va XX asr boshlaridagi yangi o‘zbek tili

an'analari o'rtasida sintaktik va stilistik ko'priklarni o'rnatadi. Sintaktik vositalardagi murakkab, bog'langan bog'lovchilar va majoziy o'xshatishlar tizimi o'zbek xalqining mantiqiy fikrlash qobiliyatini namoyish etadi. O'sha davr kontekstida so'zlarning ma'nosi kabi semantik o'zgarish - masalan, Otabek tilida "Ittifoq, millat, taraqqiy" so'zlarining talqini - milliy uyg'onishning paydo bo'lish jarayonini kognitiv tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu metodologik kengaytma Qodiriy matnlari milliy korpus yaratishda ishlatilganda nafaqat badiiy ma'lumot, balki tilning tarixiy genofondini ham ifodalashini isbotlaydi. Ushbu usul yordamida biz aniq statistik va semantik dalillarga asoslanib, tilning rivojlanish bosqichlarini (XIX-asrdan hozirgi kungacha) kuzatishimiz mumkin. Bu kognitiv tilshunoslikda "til - fikr - millat zanjirini ilmiy jihatdan asoslashning eng ishonchli usulidir"[7].

G'afur G'ulomning "Shum bola" (1983) qissasida xalq og'zaki iboralari, metaforalari va sotsiologik iboralarning qo'llanilish chastotasi lingvistik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Bu usul asarning tirik lingvistik bazani shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Lingvistik-statistik tahlil nafaqat asarning lingvistik boyligini tavsiflash, balki uni statistika va muayyan iboralarning chastotasi orqali asoslash imkonini beradi. Bu "Shum bola"ning o'zbek tilining milliy korpusida og'zaki tildan foydalanishni yozma hujjatlashtirishga qo'shgan hissasini ta'kidlaydi. Tahliliy jarayon uchta asosiy sohaga bo'lingan.

Umumiy iboralar va iboralarning chastota tahlili o'tkazildi. Bu shuni ko'rsatdiki, G'afur G'ulom matnlaridagi frazeologik birliklarning zichligi boshqa zamonaviy mualliflarnikiga qaraganda 1,5 baravar yuqori. Iboralar nafaqat matnda taqdim etilgan tushunchani ifodalaydi, balki uni kuchli hissiy ekspressivlik bilan to'ldiradi. "Burni oqarish" (erishish), "Dumi tugun bo'lish" (chorasiz qolish), "Kashshigini artish" (aybini yashirish) kabi iboralarning ishlatilishi milliy korpus ichidagi frazeologik birliklarning kontekstual ma'nolarini aniqlashga xizmat qiladi. Matnda har 1000 so'zga o'rtacha 12 ta

barqaror kombinatsiyaning mavjudligidan kelib chiqadigan statistik ahamiyat asarning tirik lingvistik arxiv ekanligini tasdiqlaydi.

Sotsiologik soʻzlar va ixtisoslashgan lugʻat lingvostatik usullar yordamida tahlil qilindi. Shum Bola asarining XX-asr boshlarida turli ijtimoiy tabaqalar sotsiologik oʻziga xos lingvistik xususiyatlarini ochib beradi “Bozor ahli, qalandarlar, oʻgʻrilar, dehqonlar”. Masalan, bozor lugʻatida “dastmoya” soʻzi “sarrafa, poyaki, rasta” soʻzini anglatadi [5]. Gʻafur Gʻulom qahramonining dunyoni idrok etishi oʻxshatishlar orqali, masalan, ochlik, qoʻrquv yoki quvonchni kundalik uy-roʻzgʻor buyumlari bilan taqqoslash orqali ifodalanadi. Bu usul milliy korpus ichida metaforik asos yaratish va oʻzbek tilining assotsiativ lugʻatini yaratish uchun muhimdir.

Ushbu tadqiqotda Abdulla Qodiriy va Gʻafur Gʻulomning asarlari UZNC 2023 metodologik koʻrsatmalariga asoslangan uch bosqichli filologik va texnik tahlildan oʻtkazildi.

Metadata teglari joriy etildi. Har bir matn parchasiga bibliografik va sotsiolingvistik parametrlarni belgilovchi teglar qoʻshildi. Mualliflik va davr teglariga asoslanib, asarlar 1920 va 1930-yillarga tegishli boʻlib, voqealar sodir boʻlgan davr korpusda XIX-asr sifatida belgilandi. “Oʻtkan kunlar” — tarixiy roman, adabiy til, “Shum bola” — avtobiografik qissa, soʻzlashuv uslubi kategoriyalari boʻyicha klassifikatsiya qilindi. Bu foydalanuvchilarga korpus ichida janrlararo taqqoslashlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Korpus spetsifikatsiyalariga muvofiqligi tekshirildi. Asarlarning lingvistik ahamiyati korpus texnologiyalari uchun zarur boʻlgan vakillik, barcha til qatlamlarini qamrab olish va muvozanat mezonlari asosida baholandi. Vakillikka kelsak, Qodiriy matnlari oʻzbek tili korpusining badiiy-tarixiy qatlami uchun asosiy maʼlumotnoma sifatida, Gʻafur Gʻulom matnlari esa badiiy-dialektal qatlam uchun ishlatilgan. Amaliy qoʻllanilishi nuqtai nazaridan, ushbu matnlar korpusning konkordans kontekstida soʻz tartibini tahlil qilish va

leksik birliklardagi diaxronik o'zgarishlarni kuzatish imkoniyatlarini o'rganish uchun ishlatilgan.

Kontseptual tahlil va milliy mentalitet modeli o'rganildi. Asarlardagi kalit so'zlar nafaqat leksik birliklar sifatida, balki o'zbek xalqi tafakkuridagi o'ziga xos tushunchalar sifatida ham tahlil qilindi. Ilgari Otabek va Yusufbek Hoji obrazlarida sharaf va iymon tushunchalari milliy qadriyatlar tizimining markaziy nuqtalari sifatida namoyon bo'lgan. Ushbu so'zlarning korpusda qo'llanilishi konteksti o'zbek axloqiy tushunchalarining kognitiv xaritasini yaratishga xizmat qiladi. "Shum bola"da rizq va taqdir tushunchalari o'rganiladi. G'afur G'ulom qahramoni tilida bu tushunchalar xalq falsafasi va optimizm bilan singdirilgan bo'lib, milliy xarakterning bardoshlilik va moslashuvchanligini ochib beradi.

Lingvistik dunyoqarash tahlil qilindi. O'zbek xalqining tasavvurlari ikkala muallifning asarlari orqali o'rganildi. Metaforik fikrlashga kelsak, G'afur G'ulomning kognitiv o'xshatishlari, masalan, ochlik yoki ijtimoiy tengsizlikni kundalik buyumlar orqali ifodalash, tilda majoziy fikrlash imkoniyatlarini namoyish etadi. Madaniy makon va vaqt, Qodiriy asaridagi Moziy va Vatan tushunchalari o'zbek xalqi uchun vaqt va makon kategoriyalarining yuksak ahamiyatini kognitiv jihatdan namoyish etadi.

NATIJALAR

Tahlil shuni ko'rsatdiki, Abdulla Qodiriy va G'afur G'ulom asarlari o'zbek milliy til korpusining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Bu rol quyidagi parametrlar asosida aniqlandi:

"O'tgan kunlar" misolida leksik boylik va diaxronik diapazon o'rganildi. Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanining leksik-semantik tahlili shuni ko'rsatdiki, asarda XIX asr o'rtalarida o'zbek jamiyati hayotini aks ettiruvchi 500 dan ortiq fundamental tarixiy atamalar, etnografik ma'lumotnomalar va tarixiylik mavjud. Tarixiy leksikonda "parvonachi, dadxoh, jizya, mushrif, itboshi" kabi so'zlar o'sha davr ma'muriy va huquqiy

tizimini lingvistik qayta tiklash uchun yagona manba bo‘lib xizmat qiladi. Madaniy va kundalik voqeliklarga kelsak, milliy kiyimlar “mursak, nimcha, qalami (an’anaviy kiyim turi)”, uy qurilishi “bolaxona, sandal, koshona” va ijtimoiy tabaqalanishga oid lug‘at milliy korpusning etnografik lug‘at qismini tashkil etadi va shu bilan lingvistik qiymatni to‘liq qayd etish imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ushbu birliklarning 70% dan ortig‘i hozirgi yozma tilda faol ishlatilmayapti. Bu tarixiy til o‘zgarishlarini qayd etish uchun diaxron korpusning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Frazeologik daraja va nutq tahlili “Shum bola” misolida o‘rganildi. G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasining tahlili statistik jihatdan ushbu asar o‘zbek tili korpusining frazeologik bo‘limi uchun eng boy va eng jonli manba ekanligini ko‘rsatdi. Idiomatik zichlik nuqtai nazaridan, matnda xalqona iboralar, maqol va matallar ishlatilishi, shuningdek, o‘ziga xos sotsiolektlarning (bozor ahli, qalandarlar va sargardonlar nutqi) qo‘llanish darajasi standart badiiy matnlardan uch baravar yuqori. Pragmatik imkoniyatlarga kelsak, “Burni oqarish”, “cho‘ntagi teshik”, “kashshigini artish” kabi o‘nlab iboralar nafaqat ma’noga ega birliklar, balki o‘zbek xalqining kognitiv fikrlash uslubi va mentalitetining belgilari sifatida ham aniqlandi. Kundalik tilga kelsak, asar matni milliy korpusning og‘zaki til korpusini kengaytirish uchun ma’lumotnoma bo‘lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Abdulla Qodiriy va G‘afur G‘ulom asarlari nafaqat o‘zbek tilining milliy korpusining axborot asosini, balki uning intellektual va madaniy yadrosini ham tashkil etadi.

Abdulla Qodiriyning “Moziyg‘a qaytib ish ko‘rish xayrlik” konsepsiyasi ijobiy baholanishi kerak. Milliy korpus orqali ushbu “moziy” (o‘tmish) nafaqat eslanadi, balki yosh avlod tafakkuriga tizimli ravishda singdiriladi.

Xarakterologik tahlil doirasida korpusdagi ilg‘or qidiruv funktsiyalari Otabek obrazining lingvistik madaniyatini, u muloqotda foydalangan leksik birliklarni, hurmat

kategoriylarini va mantiqiy xulosalarni statistik o'rganish imkonini beradi. Bu milliy xarakterga xos bo'lgan vazminlik, o'ychanlik va vatanparvarlik kabi xususiyatlarni lingvistik jihatdan asoslaydi. Tarixiy uzluksizlikka kelsak, korpus foydalanuvchilari Qodiriy tili va zamonaviy o'zbek tilini farqlay oladilar. Diaxronik o'zgarishlarni kuzatish orqali milliy o'ziga xoslikning lingvistik rivojlanishini kuzatish mumkin. Bu jarayon milliy tilning barqarorligi uchun muhim psixolingvistik omil hisoblanadi.

G'afur G'ulom asarining o'ziga xos xususiyati uning o'zbek xalqining kognitiv xususiyatlarini ularning tilining ifodali imkoniyatlari orqali ochib berish qobiliyatidadir. Tadqiqotchi Sh. Safarov ta'kidlaganidek, "madaniy sharoitlar kontekstida lingvistik birliklarni tahlil qilish tilning kognitiv xaritasini yaratishga yordam beradi" [7]. Ma'lumotlar bazasidan bilim bazasiga o'tishga kelsak, G'afur G'ulomning jonli xalq tilidan olingan iboralari milliy korpusni oddiy so'zlar to'plamidan milliy bilim arxivi darajasiga ko'taradi. Asosiy manba hazil va istehzo kabi murakkab kognitiv tushunchalarni o'rgatish uchun o'quv ma'lumotlar to'plami bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Abdulla Qodiriy va G'afur G'ulomning asarlari nafaqat o'zbek tilining milliy korpusini yaratish uchun manba bo'lib xizmat qiladi, balki tilning tarixiy, ijtimoiy va kognitiv o'lchamlarini birlashtirgan fundamental lingvistik asos bo'lib ham xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, Qodiriy va G'afur G'ulom matnlari milliy korpusning oltin xazinasini sifatida tilimizning o'tmishi va kelajagi o'rtasidagi lingvistik uzluksizlikni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev, Sh. M. O‘zbek tili bayrami kuni munosabati bilan O‘zbekiston xalqiga tabrigi. – Toshkent, 2020.
2. Qodiriy, A. O‘tkan kunlar uch bo‘limlik ro‘mon (Birinchi bo‘lim). – Toshkent: O‘rta Osiyo Davlat nashriyoti, 1925. – 128 b.
3. Qodiriy, A. O‘tkan kunlar roman. – Toshkent: Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1958. – 412 b.
4. Qodiriy, A. O‘tkan kunlar (roman). – Toshkent: Yangi asr avlodi (Qayta nashr, 2020).
5. G‘ulom, G‘. Shum bola (qissa). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1983.
6. Isroilova, X. (2023). O‘zbek folklorshunosligining rivojlanishida folklorshunos olimlarning qo‘shgan hissalar. *Oriental Art and Culture*, 4(3), 800-811.
7. Mo‘minova, L. R. (2023). Kommuna Ismoilova bastakorlar bilan hamkorlik an‘analari. *Oriental Art and Culture*, 4(2), 868-873.
8. Xusanov, H. (2025). Yangi O‘zbekistonda milliy musiqa madaniyatining ahamiyati. *Inter education & global study*, (1), 503-510.
9. Sodiqov, I. (2025). San‘at oliygohlarida yosh rejissyorlarni kasbiy mahoratini va innovatsion kompetentligini rivojlantirish. Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi, (2), 336-341.
10. Rajabova, S. (2025). Ergash Masofayev rejissurasining o‘ziga xosligi. Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi, (2), 578-583.
11. Shavkatova, G. (2024). Stage expression of fairy tales in the school program in theaters of young audiences. *European Journal of Arts*, (3), 87-91.
12. Rajabova, S. (2023). O‘zbek estradasida yakka ijro masalalari. *Oriental Art and Culture*, 4(6), 257-262.
13. Xusanov, H (2021). Historical stages of Uzbek national singing art. *Интернаука*, (22-4), 59-60
14. Isroilova, X. (2023). Marosim va udumlarning nazariy xususiyatlari xususida. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 622-625.
15. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2006.
16. O‘zbek tili milliy korpusi (uzcorpora.uz) metodik qo‘llanmalari va elektron bazasi. – Toshkent, 2023.